

Buna mukabil müslüman âlimler bu iddiaları reddeden birçok eser yazmışlardır. Ancak Batı'da XVIII. yüzyıldan itibaren İslâm dünyasını ilmi olarak tanımayı hedefleyen sosyal, siyasî, askerî ve kültürel alanlardaki çalışmalar din konusunda da ilmi, nisbeten ön yargısız çalışmaları teşvik etmiştir. Özellikle II. Vatikan Konsili'nden (1962-1965) sonra Hıristiyanlığın Hz. Muhammed ve Kur'an'a bakışında nisbeten olumlu bir süreç girildiği gözlenmektedir (Hz. Muhammed ve Kur'an-ı Kerim'le ilgili olarak müşteşriklerin yaptığı çalışmalar ve reddiyeler için bk. KUR'AN [Kur'an ve Kitâb-ı Mukaddes; Literatür]; MUHAMMED [Literatür]; ORYANTALİZM).

Günümüzde gerek müslüman âlimler gerekse şarkiyatçılar tarafından İslâmiyet-Hıristiyanlık münasebetleri ve müslümanların Hıristiyanlığa yazdıkları reddiyeler üzerine bazı çalışmalar yapılmıştır. Mehmet Aydın'ın literatür niteliği taşıyan eserinden başka Muhammed Ebû Zehre'nin *Muḥâdarât fi'n-Naşrâniyye* (Kahire 1385/1966; trc. Âkif Nuri, *Hıristiyanlık Üzerine Konferanslar*, İstanbul 1978), M. Abdülkâdir Halîl'in *Beşeriyetü'l-Mesîh ve nübüvvetü Muhammed fi nuşşi kütübî'l-Şahdeyn* (Riyad 1413/1993), Vezîrüd-din'in *el-Bahsü's-Şerîf fi işbâti'n-nesh ve't-tahrîf* (Delhi 1270/1854), Yahyâ Muhammed Ali Rebî'nin *el-Kütübü'l-mukaddese beyne's-şîhha ve't-tahrîf* (Kahire 1415/1994) ve Şaban Kuzgun'un *Dört İncil-Farklılıkları ve Çelişkileri* (Ankara 1996) adlı kitapları zikredilebilir.

Bu konuda şarkiyatçıların gerçekleştirdiği çalışmalardan bazıları şunlardır: I. S. Allouche, *Un traité de polémique chrétienne-musulmane au IX^{em} siècle* (Hesperis 1939, s. 123-155); Thomas Michel, *A Muslim Theologian's Response to Christianity* (New York 1984); Jean-Marie Gaudeul, *Encounters & Clashes Islam and Christianity in History* (I-II, Roma 2000); David Thomas, *Anti-Christian Polemic in Early Islam: Abu'Isa al-Warrâq's "Against the Trinity"* (Cambridge 1992) ve *Early Muslim Polemic against Christianity: Abû İsâ al-Warrâq's "Against the Incarnation"* (Cambridge 2002); *The Early Christian-Muslim Dialogue, A Collection of Documents from the First Three Islamic Centuries (632-900 A.D.) Translations with Commentary* (ed. N. A. Newman, Hatfield 1993); Seppo Rissanen, *Theological Encounter of Oriental Christians with Islam during Early Abbasid Rule* (Abo 1993); *Christian Arabic Apologetics during the Ab-*

basid Period (750-1258) (ed. Samir Khalil Samir – Jørgen S. Nielsen, Leiden 1994). Müslümanlık-Hıristiyanlık polemikleriyle ilgili olarak süreli yayınlarda yer alan çok sayıda makaleden bazıları şöylece sıralanabilir: Ignaz Goldziher, "Über muhammedanische Polemik gegen Ahl al-Kitâb" (*ZDMG*, XXXII [1878], s. 341-387); a.m.f., "Über die Eulogien der Muhammedaner" (*a.g.e.*, L [1896], s. 97-128); Joshua Finket, "A Risâla of Al-Jâhiz", *JASOS* [1927], s. 311-334); R. Caspar, "Bibliographie sur le dialogue islamo-chretien" (*Proche Orient Chretien*, XVI [Jerusalem 1966], s. 179-182); Roger Arnaldez, "Dialogue Islamo-Chretien et sensibilités religieuses" (*Islamochristiana*, III [Rome 1977], s. 107-175) (bu konuda yapılmış diğer çalışmalar için bk. HIRİSTİYANLIK [Literatür]).

BİBLİYOGRAFYA :

Hasan-ı Basrî, *Risâle fi'l-kader* (nşr. Muhammed İmâre, *Resâ'ilü'l-'adl ve't-tevhîd* içinde), Kahire 1971, I, 83-87; Ahmed b. Hanbel, *er-Red 'ale'z-zenâdika ve'l-Cehmiyye* ("Akâ'idü's-selef içinde), s. 53-103; Ebû İsâ el-Verrâk, *er-Red 'ale't-teşlîş* (nşr. D. Thomas, *Anti-Christian Polemic in Early Islam* içinde), Cambridge 1992, s. 66-68, 72-76, 80-82, 88-90, 110-112; Buhârî, *Halku e'fâli'l-ibâd*, Beyrut 1404/1984, s. 7-46; İbn Kuteybe, *el-İhtilâf fi'l-lafz* (nşr. M. Zâhid Kevserî), Kahire 1349; a.m.f., *Te'vilü'l muhtelifi'l-hadîs*, Beyrut, ts., s. 15-33, 41-42; Hayyât, *el-İntişâr*, s. 17-23, 40-42, 92, 97; Eş'arî, *Maḳâlât* (Ritter), s. 155-278; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Teuhîd* (nşr. Bekir Topaloğlu – Muhammed Aruçi), Ankara 1423/2003, s. 51-69, 93-99, 162-163, 170-183, 185, 216-268, 271-285, 332-340; a.m.f., *Kitâbü't-Teuhîd Ter-cümesi* (trc. Bekir Topaloğlu), Ankara 2002, tercüme edenin girişi, s. XXVII-XXVIII; Ebû'l-Hüse-yin el-Malatî, *et-Tenbîh ve'l-red* (nşr. M. Zâhid Kevserî), Bağdad-Beyrut 1388/1968, s. 35-43, 91-95; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdd), s. 86, 162, 185, 203-215, 224, 227, 230, 234, 244, 256, 342, 357-358; ayrıca bk. Fihrist, s. 132-133, 159-160; Bâkullânî, *el-İnsâf* (nşr. İmâdüddin Ahmed Haydar), Beyrut 1407/1986, s. 192; a.m.f., *et-Temhîd* (Ebû Rîde), s. 78-96, 113-117; a.m.f., a.e. (İmâdüddin), s. 156-164, 204-212; Kadî Abdülcebbar, *el-Muḡnî*, V, 10-159; XV, 109; a.m.f., *Şerhu'l-Üşûli'l-ḥamse*, s. 291-297, 576-584; Bağdâdî, *el-Farḳ* (Abdülhamîd), s. 114-201, 363; Ahmed b. Ali en-Necâşî, *er-Ricâl* (nşr. M. Cevâd en-Nâîni), Beyrut 1408/1988, I, 172, 200, 403; II, 75, 168; Bîrûnî, *Taḥkîku mâ li'l-Hind* (nşr. E. Sachau), Haydarâbâd 1958; İbn Hazm, *el-Faṣl*, I, 48-65, 98-217; II, 2-69; V, 57-72; İsferyâynî, *et-Teşbîr* (Hût), s. 63-95; İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, *Şifâ'ü'l-galîl* (nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ), Kahire 1399/1979, s. 39-57; Şehristânî, *el-Milel* (nşr. Ahmed Fehmî Muhammed), Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye), I, 38-72, 145; II, 257-267; Fahrreddin er-Râzî, *İ'tikâdât* (Sa'd), s. 38-45; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut 1423/2002, V, 485; *Keşfü'z-zunûn*, I, 838-839; Süleyman b. Abdülvehhâb en-Necfî, *eş-Şavâ'iku'l-ilâhiyye fi'r-red 'ale'l-Vehhâbiyye* (nşr. İbrâhim M. el-Batâvî), Kahire 1407/1987, s. 30-

33; Rahmetullah el-Hindî, *İzhârü'l-ḥaḳ* (nşr. M. Ahmed M. Abdülkâdir Halîl Melkâvî), Riyad 1414/1994, III, 736-750; IV, 1185-1198; a.m.f., *İzhârü'l-ḥaḳ Tercümesi* (trc. Ömer Fehmî – Nüzhet Efendi), İstanbul 1304/1886, yayınevinin önsözü, s. X-XVI; Harputlu İshak Hoca, *Şemsü'l-hakika*, İstanbul 1278, s. 91-96, 122-123, 132-135; *Osmanlı Müellifleri*, I, 339, 350; Brockelmann, *GAL*, I, 197-198; *İzhârü'l-meknûn*, II, 190, 266, 285; III, 556; *Hediyetü'l-'arîfin*, II, 220; Sezgin, *GAS*, I, 387, 561; Halî Necatîoğlu, *Matbaacı İbrâhim-i Muteferrika ve Risâle-i İslâmiyye: Tenkidli Metin*, Ankara 1982, s. 41-46; E. Ruhi Fiğalı, *İmâmîyye Şiâsi*, İstanbul 1984, tür.yer.; a.m.f., *Kâdiyânîlik: Ahmedîyye Mezhebi*, İzmir 1986, s. 203-220; Mehmet Aydın, *Müslümanların Hıristiyanlığa Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, Konya 1989, tür.yer.; D. Thomas, *Anti-Christian Polemic in Early Islam*, Cambridge 1992, s. 31-50; C. Adang, *Muslim Writers on Judaism and the Hebrew Bible: From Ibn Rabban to Ibn Hazm*, Leiden 1996; Abdüsselâm b. Abbas el-Vecîh, *A'lâmü'l-mü'ellifine'z-Zeydiyye*, Amman 1420/1999, s. 203, 774; İlyas Çelebi, *İslâm İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kadî Abdülcebbar*, İstanbul 2002, s. 147-177, 254; Düccane Cündioğlu, "Ernest Renan ve Reddiyeler Bağlamında İslam-Bilim Tartışmalarına Bibliyografik Bir Katkı", *Divân: İlmî Araştırmalar*, sy. 2, İstanbul 1996, s. 1-94; Niyazi Kahveci, "Şia ve Mutezile'nin Reddiye Literatürü Üzerine Çalışma", *Dirîf Araştırmalar*, VIII/23, Ankara 2005, s. 69-91; G. Levi Della Vida, "Khâridjites", *Et* (İng.), IV, 1075-1077; D. Gimaret, "Radd", a.e., VIII, 362-363.

MUSTAFA SİNANOĞLU

REDDÜ'L-ACÜZ ale's-SADR

(ردّ العجز على الصدر)

Beyit veya fıkra sonundaki kelimenin aynısının yahut benzerinin başta tekrar edilmesi anlamında terim.

Sözlükte acüz "sözün son tarafı", *sadr* ise "baş tarafı" demek olduğundan *reddü'l-acüz ale's-sadr* "sözün sonunun başta tekrar edilmesi" mânasına gelir. Bu ifadeyi çoğul sıgası ile *reddü'l-a'câz ale's-sudûr* şeklinde kaydedenler olduğu gibi "geriye ve öne döndürmek" anlamında *tasdir* terimini kullananlar da vardır. Hatîb et-Tebrîzî ile Ebû Tâhir el-Bağdâdî bu edebî türü *reddü'l-keîâm alâ sadrihî* şeklinde isimlendirmişlerdir. Aslında "sözün başındaki bir kelimenin sonunda tekrar edilmesi" mânasında türün *reddü's-sadr ale'l-acüz* diye adlandırılması daha mantıklı gibi görünmektedir. Ancak bu sanat beytin sonundaki kafiye, fıkranın sonundaki seci kelimelerini destekleyip pekiştirmek için icra edildiğinden sondaki kelime asıl, öndeki ise onun fer'î konumundadır ve isimlendirme bu bakış açısına dayanmaktadır.

Reddü'l-acüz ale's-sadr lafza güzellik katan edebî sanatlardan (muhassinât-ı laf-

ziyye) biri olarak değerlendirilmiştir. Ziyâeddin İbnü'l-Esîr reddü'l-acüzü cinasının bir türü sayarken (*el-Meselû's-sâ'ir*, I, 251) Sekkâkî, İbnü'n-Nâzım, Kazvîni ve *Telhîş* şârihleriyle onları izleyenler lafzî sanatlar içinde ayrı bir tür kabul etmişlerdir (*Miftâhu'l-'ulûm*, s. 203; *el-Mişbâh*, s. 77; *el-İzâh*, s. 543; *Şürûhu't-Telhîş*, IV, 433). Sözüün sonunun önu ile irtibatlı olması, önu söyle-nince sonunun nasıl geleceğinin anlaşılır bir özellik taşıması belîğ kelâmın gereğidir. Şairler ve edipler sözlerinin baş kısmının sonuna delâlet etmesiyle övünür. Ayrıca bir beyit veya fıkra içinde tekrarlanan öğeler söze lafzî bir güzellik kattığı gibi anlamını da pekiştirerek daha iyi yerleşmesini sağlar (İbn Reşîk el-Kayrevânî, II, 3; Besyûnî, s. 185).

Reddü'l-acüzde tekrarlanan iki kelime lafız ve anlamca aynı, lafızca aynı, anlamca farklı oluş biçiminde cinas ilgisi, cinasa mülhak olarak iştikak münasebeti -ki bu durumda aynı kökten türemiş farklı kelime kategorisine girer- ve aralarında iştikaka benzer bir ilgi bulunmak suretiyle dört değişik formda gelir. Sözüün baş tarafında tekrarlanan kelime de beytin ilk mısraının baş (sadr), orta (haşv) ve sonu ile (acüz) ikinci mısraın başında olmak üzere dört konumda bulunabilir. Bu şekilde reddü'l-acüzün on altı türü ortaya çıkar. Belâgat kitaplarında bu türlerin her birine ait şiir örnekleri sıralanmıştır (*Şürûhu't-Telhîş*, IV, 433; Besyûnî, s. 181-185). Burada iki kelimenin aynı, cinaslı, iştikak ve şibh-i iştikak ilgili olan türlerine birer örnek vermekle yetinilecektir.

سريع إلى ابن العم يلعن وجهه / ولس إلى داعي
سريع السدى (Amcazadesini tokatlamakta se-rî / Halbuki yardım isteyene hiç de değil serî; Ükayşir el-Esedî). Beytin sonunda ve ilk mısraının başında tekrarlanan "سريع" kelimeleri lafız ve anlamca aynıdır.

زرت الديار عن الأحيّة سائلاً / ورجعتُ ذا أسف ودمع
سائل (Ziyaret ettim diyarı yârânı sora sora / Geri döndüm üzüntüler ve akan göz yaş-larımla; Buhtûrî). Beytin sonundaki سائل "akan", birinci mısraın sonundaki سائل "so-ran" anlamında olarak aralarında sadece lafızca benzerlik bulunan bir cinas teşkil ederler.

إذا المرء لم يُخزَن عليه لسانه / فليس على شيءٍ سواه
بخزان (Kişi kendi dilinin değilse muhafızı / Başka hiçbir şeyin olamaz muhafızı; İmru-ülkays). Beytin sonundaki "خزان" ile birinci mısraın ortasındaki "خزان" kelimeleri "hzn" kökünden türemeleriyle aralarında iştikak ilgisi vardır.

تخمد الحرب حين تتمد بأساً / وتسيل الدماء حين
تسل (Söner savaş kılıcını kınına sokarsan /

Akar kanlar kılıcını kınından çekersen; Ali b. Muhammed et-Tihâmî). Beytin sonundaki "تسل" ile ikinci mısraın başındaki "تسيل" arasında görünüşte iştikaka benzer bir ilgi bulunmakla birlikte gerçekte aynı kökten türememişlerdir (sl, syl).

Nesirde reddü'l-acüz sanatı fıkranın sonundaki kelimenin aynısının, cinas eşinin, iştikak veya şibh-i iştikak ilgisinin fıkranın başında tekrar edilmesi suretiyle dört nevide gerçekleşir:

1. Aynı: وتخشى الناسَ واللهِ أحقُّ أن تخشاه (el-Ahzâb 33/37)

2. Cinastaş: سائل اللّيم يجمع ودمعه سائل

3. İştikak ilgili: استغفروا ربكم إنه كان غفّاراً (Nûh 71/10)

4. Şibh-i iştikak ilgili: قال إني لعملكم من القالين (eş-Şuarâ 26/168), "kâle"nin türediği kök "kvl", "kâlin"inki ise "kly"dir.

Yahyâ el-Alevî reddü'l-acüz için nesir ve şiir ayırımı yapmaksızın on nevi tesbit etmiştir. Bu nevilere, iki kelime arasındaki lafız-anlam ilişkisiyle iştikak ilgisine ve ilk kelimenin beytin muhtelif yerlerine getirilmesine göre belirlenmiş olup eserinde şibh-i iştikak ilgisine buna ait türlerden söz edilmemiştir (*eş-Tirâzü'l-mütezzammin*, s. 390-393, 563-564).

Reddü'l-acüzün irsâd, terfîd ve tevşih ile ilgisi bulunmakla birlikte onlardan farklıdır. İrsâd ve tasdîrin her ikisinde de önceki bir kelime sonrakine delâlet etmektedir; ancak tasdîrde iki kelime arasında aynılık, cinas, iştikak ve şibh-i iştikak ilgisi bulunurken irsâd, bunların yanı sıra başka şekillerde de gerçekleşmesiyle ondan daha kapsamlıdır. Tasdîr, önde tekrar edilen beyit sonu kelimesine (kafiye) özgü iken terfîdde iki kelime beytin ortalarında gelir (İbn Reşîk el-Kayrevânî, II, 3). Tевşih ve tasdîrin her ikisinde de ön sona delâlet eder, ancak tasdîrde delâlet lafzî, tevşihde ise mânevîdir (İbn Ebü'l-İsba', *Tahrîrû't-Tah-bîr*, s. 231).

Reddü'l-acüz eskiden beri bilinen bir sanattır. Câhiz, Hint belâgatına dair *eş-Şa-hîfetü'l-Hindîyye*'sinde bu belâgata göre "sözün başının sona zikredilmesi" (*el-Beyân ve't-tebyîn*, I, 93) ve İbnü'l-Mukaffa'nın, "sözün başının sonuna delâlet etmesi gerektiği" şeklindeki sözlerini naklettiği gibi (*a.g.e.*, I, 116) kendisi de, "Fürû usulüne râci olur, sözlerin acüzleri ise sadrlarına lâhik olur" ifadesiyle (*Kitâbü'l-Kıyân*, II, 146) bu sanattan söz etmiş, fakat bu konuda herhangi bir isim ve bölüm tesbitine gitmemiştir. İbnü'l-Mu'tez'ın bedî' ilmi için belirlediği beş temel fen-

den biri reddü'l-acüz olup onun için ilk kelimenin birinci mısraın başında veya sonunda ya da ikinci mısraın başında olmasına göre üç türünden bahsetmiştir (*el-Bedî'*, s. 47). Bu türlerden birincisine "tasdîrû't-takfiye", ikincisine "tasdîrû't-arafeyn", üçüncüsüne "tasdîrû'l-haşv" adını veren İbn Ebü'l-İsba' el-Misrî, bu üç türe iki kelimesi arasında olumluluk veya olumsuzluk ilgisi bulunan, önceki söze itiraz eden yahut ondan vazgeçmeyi (idrâb) ifade eden dördüncü bir nevi eklemiştir. Ebû Atâ Eflah (Merzûk) es-Sindî, Vâsî'ta katledilen Emevî Irak genel valisi Ebû Hâlid İbn Hübeyre için yazdığı mersiyede şöyle demektedir: فإنت لم تبعد على متعهدٍ بلى فكل من تحت التراب بعيد (Şüphesiz ki sen -evinin avlusunda defnedildiğin için vefatınla- uzaklaşmış olmanın, hayatındaki mûtat âdetin üzre / Şu da bir gerçek ki toprak altındaki herkes uzaklara gitmiş sayılır; A'lem eş-Şentemerî, I, 482).

BİBLİYOGRAFYA :

Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1367/1948, I, 93, 116; a.mlf., *Kitâbü'l-Kıyân (Resâ'ilü'l-Câhiz* içinde, nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1384/1964, II, 146; İbnü'l-Mu'tez, *el-Bedî'* (nşr. I. Y. Krachowsky), London 1935, s. 47; Ebû Hilâl el-Askerî, *Kitâbü's-Sınâ'ateyn* (nşr. Müfid M. Kumeyha), Beyrut 1404/1984, s. 429-433; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-'Ulme* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1374/1955, II, 3-5; A'lem eş-Şentemerî, *Şerhu Hamaseti Ebî Temmâm* (nşr. Ali el-Mufaddal Hammûdân), Beyrut 1413/1992, I, 482; Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, Kahire 1356/1937, s. 203; Ziyâeddin İbnü'l-Esîr, *el-Meselû's-sâ'ir* (nşr. Ahmed el-Havfî - Bedevî Tabâne), Kahire 1358/1939, I, 251; İbn Ebü'l-İsba', *Tahrîrû't-Tahbîr* (nşr. Hıfî M. Şeref), Kahire 1383, s. 116-118, 231; a.mlf., *Bedî'u'l-Kur'ân* (nşr. Hıfî M. Şeref), Kahire 1392/1972, s. 36-37; İbnü'n-Nâzım, *el-Mişbâh fi 'ilmü'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, Kahire 1341, s. 77; Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh* (nşr. M. Abdülmün'im el-Hafâcî), Kahire 1400/1980, s. 543-547; Yahyâ b. Hamza el-Alevî, *eş-Tirâzü'l-mütezzammin li-es-râri'l-belâga* (nşr. M. Abdüsselâm Şâhin), Beyrut 1415/1995, s. 390-393, 563-564; *Şürûhu't-Telhîş*, Kahire 1937, IV, 433; Teftezânî, *el-Mu'avvel*, İstanbul 1330, s. 449; Besyûnî Abdülfettâh Besyûnî, *'İlmü'l-bedî'*, Kahire 1408/1987, s. 181-185.

İSMAİL DURMUŞ

REDDÜ'L-MUHTÂR

(رد المحتار)

Muhammed b. Abdullah et-Timurtaşî'nin *Tenvîrû'l-ebşâr* adlı eserine

Haskefi'nin

ed-Dürü'l-muhtâr adıyla

yazdığı şerh üzerine

İbn Âbidîn'in (ö. 1252/1836)

kaleme aldığı hâşiye

(bk. İBN ÂBİDİN, Muhammed Emîn).